

Historik

Barnen på bruket och dagsverken

Det fanns många barn runtomkring Laxå järnbruk i början av 1800-talet. Men det finns knappt inget skrivet om dem, så det är svårt att veta hur deras vardag såg ut. De var barn till torpare, bönder, dagkarlar och bruksarbetare vid Laxå järnbruk och dess stora jordbruk.

Brukspatron Carl Cassel ägde järnbruket och han ägde också alla torp och gårdar runt Laxå bruk. Barnens föräldrar måste göra "dagsverken" åt brukspatron för att få bo i torpen. Det betydde att de måste arbeta, för att betala "hyran" för torpet. Dagsverke kallades det arbetet som utfördes under en dag. Familjen i torpet var skyldiga att göra tre dagsverken i veckan, hela året om.

Arbetsdagarna var långa, från tidig morgon till sen kväll, 10–13 timmar. Hela familjen hjälptes åt och gjorde dagsverken åt Laxå järnbruk. Dagslönen var inte stor. Mannen fick en hel dagsverkslön, 10-15 skilling, medan hustrun bara fick en halv lön. Barnen fick betalt efter "storlek och förmåga" eller knappt betalt alls ibland.

De vuxna arbetade vid kolmilan i skogen, där ved brändes till kol som användes till att smälta järnmalm till järn i masugnen vid bruket. Järnet forslades till smedjan där det bearbetades och blev till stångjärn, som smiddes till olika föremål. Kolet och järnet transporterades av dagsverkstorpore, mest på släde vintertid. På sommaren var det arbete i jordbruket: plöja jord, gräva diken, så och skörda spannmål och potatis, sköta om djuren med mera.

Barnarbete

Barnen fick tidigt delta i de vuxnas arbetsliv. I många familjer hade man ofta inget val, man behövde barnens lilla arbetslön som bidrag till försörjningen. Barnen deltog i de vuxnas arbetssysslor, det var också för att förbereda dem inför arbetet i vuxenlivet. Det var inget ovanligt att en 7-åring passade småsyskon och vallade getter på skogsbete, eller hjälpte till i ladugård och jordbruk. Hade man tur kunde man tjäna en grindslant på att öppna grinden som spärrade av landsvägen, så att inte djuren rymde.

Barnen kunde följa med sin far i skogen vintertid för att hugga och såga ved som skulle till kolmilan. På hösten fick barnen vara med och hjälpa till att bygga upp (resa) kolmilan, bära ved och samla och hacka granris att täcka kolmilan med. När veden blivit till kol var det barnens uppgift att sortera kolbitarna efter storlek. Det var ett sotigt och smutsigt arbete som gjorde både kläder och händer alldeles svarta.

Vid gruvan fick barnen sortera malmen som brutits i berget. För att få bort gråsten från malmen fick de äldre slå sönder stenen med en slägga till mindre bitar. Ett tungt och tröttsamt arbete. De yngre barnen (8–10 år) sorterade genom att blöta gråstenen med vatten för att få syn på malmen i stenen.

Sven Malmström, född 1802, berättar:

Vi vaskade malm ända till tjälen kom på hösten. Skinnet nöttes ut på fingrarna så bara röda köttet syntes. Naglarna försvann, nöttes bort. Sten och kallt vatten slet sönder skinn och naglar på barnens händer.

Vid masugnen i hyttan där malmen smältes till järn, fick de lasta träkol och malm. De fick trampa på blåsbälgsmaskinen som blåste in syre i elden för att hålla den höga temperaturen som behövdes för att smälta järn. (1 500 grader). Drängpojken uppgift var bland annat att skaffa ved och spänta stickor i tid så de hann torka, så att stickorna gick att tända och lysa med. El fanns inte alls.

På sommaren fick barnen följa med de vuxna i jordbruksarbete på dagsverken. De räfsade hö och satte potatis och hjälpte till med skörden. Det kunde bli långa dagar på 10 – 12 timmar. Matsäck fick man ha med sig själv.

Vid gästgiveriet/krogen fanns arbete som skjutspojke. De som reste hade oftast egen vagn som drogs av hästar. Men man behövde byta till nya hästar vid gästgiveriet. Då fick skjutspojken rida med på hästen till nästa krog, för att sedan rida hem hästen igen.

Skolgången blev kort och oregelbunden, några veckor eller månader då och då under året. Föräldrarna behövde barnen till hjälp hemma eller i dagsverken. Det var också dyrt med skolböcker, kläder och skor att slita på. Det var en fråga om att ha råd. Barnen kom inte alltid i väg till skolan på grund av detta.

Barnen gick högst 4–5 år i skolan. Efter sin konfirmation i kyrkan ansågs man som vuxen. Då var det dags att söka arbete som dräng eller piga. En 14-åring skulle jobba lika hårt som en vuxen.

Barnarbete och lagen

Det kom lagar under 1800-talet som reglerade barns arbete, men det var svårt att kontrollera att lagarna följdes. I städerna förekom barnarbete i fabrikerna. År 1833 kom en lag, om att barn under 9 år inte fick utnyttjas till arbete. År 1846 förbjöds arbete för barn under 12 år i fabrikerna, och 1852 förbjöds nattarbete för barn. Barnen arbetade ofta 6 dagar i veckan, bara söndagen var en ledig dag.

År 1881 förbjöds barnarbete, men gruvor, järnbruk och sågverk var befriade från att följa denna lag. Barn var kortväxta och kunde knuffa på vagnarna i de trånga gruvgångarna. Först 1900 kom ett förbud mot barnarbete under jord. Först 1949 kom en lag som förbjöd barn under 14 år att arbeta, för industriarbete 15 år. I slutet av 1800-talet minskade antalet barnarbetare, tack vare de nya lagarna. Det kom också fler maskiner som minskade behovet av arbetskraft.

Bruksbarnen i skolan

Skolgången blev det lite si och så med. Det fanns ingen fast skola vid bruket för barnen. Det fanns en skollärare i socknen, som fick flytta runt och undervisa vid de olika bruken. Läraren var tio veckor på varje ställe under ett år. Hans lön bestod av kyrkans kollekt och 8 skilling per barn. Fattiga barn fick bidrag till skolavgiften från socknens fattigkassa.

Mellan åren 1796 – 1816 fanns läraren Petter Hagberg för barnen i Bodarne socken och Laxå. Han var en bra lärare, som läste extra med de ”svaga” barnen på söndags-morgonen. När prostens besökte skolbarnen 1801, fick läraren och barnen beröm för de var duktiga.

1817 skänkte brukspatron på stora Lassåna herrgård ett torp till socknens klockare/lärare som bostad. Han skänkte också 18 böcker (Nya testamentet) att utdelas till fattiga föräldrar, ”*som egde flitiga och snälla barn.*”

1829 bestämde brukspatron Cassel på Laxå järnbruk, att han och övriga bruksägare, ”skulle betala 100 riksdaler om året i lön, åt läraren och att han skulle få bostad och skolsal vid stora Lassåna herrgård.

1842 kom folkskolestadgan. Varje socken hade då skyldighet att erbjuda skolgång. Bodarne socken beslöt att ha fast bruksskola med examinerad lärare och en sockenskola med oexaminerad lärare som flyttade runt och undervisade.

På Stora Lassåna bruk startades även en flickskola 1867, så att ”*flickor till bruksanställda skulle förkofra sig i allehanda hushållsgöromål.*”

Man gick endast 4-5 år i skolan. Barnen behövdes i familjens arbete hemma eller för dagsverken på järnbruket och i jordbruket vid Laxå.

”Lön efter storlek och arbetsförmåga”

Ett dagkarls-kontrakt skrivet 1857 på Laxå bruk, beskriver dagkarlen Victor Abrahamssons lön och skyldigheter. En dagkarl var en arbetare utan fast anställning, men som arbetade en viss tid vid bruket. Enligt detta kontrakt var Victor skyldig att göra dagsverken varje dag åt bruket. Hustrun var skyldig att göra dagsverken sommartid mot betalning av 24 skilling per dag.

Enligt kontraktet gällde det även barnen; *”då de äro mycket försigkomna och derom tillsäges skyldige att dagsverka och betalning efter storlek och arbetsförmåga i förhållande derefter.”*

Dagsverke – det arbete som gjordes på en dag. Lönen bestod av ”stat” – naturaförmåner, samt en kontant lön, dagsverkslön, som var 1 Riksdaler om dagen. Dagkarlens Victor Abrahamssons årslön bestod av: 4 tunnor råg, 2 tunnor korn, 1 tunna havre, 1 tunna ärtor och 4 tunnor potatis, samt lite fläsk och sill. Han fick även: *”Skopenningar 10 Riksdaler och Klädsel 3 Riksdaler. Kofoder och Råghalm, Fri bostad jemte vedbrand.”*

I kontraktet står det även om Victor Abrahamssons skyldigheter: *”... åligger Dagkarlen att hvarje sockendag vid Laxå, flitigt, ärligt, och opåmint dagsverka, noggrant ställa sig till efter rättelse gifna föreskrifter, samt föra ett stilla anständigt och gudaktigt liv.”*

”Dagkarl är skyldig att ersätta hvarje försummat dagsverk med en Riksdaler.”

”Olydnad, otrohet lättja och oanständigt leverne bryter detta avtal och Dagkarlen förpliktigad att genast efter tillsägelser derom avflytta.”

Till slut skrev man under kontraktet: *”Som detta är en ömsesidig, frivillig öfverenskommelse, så varder densamma härmed till noggrann efterlefnad fastställd och underskrifven. / Laxå Bruk den 14 april 1857.”*

Det fanns många barn vid Laxå bruk under 1800-talet, men det finns inte så mycket skrivet. De lämnar inga spår efter sig i bruksarkivet, mer än små notiser: *”försigkomna barn som får betalning efter storlek och arbetsförmåga.”*

Bruksförvaltaren C A Muhr ansvarade för järnbrukets skötsel och var förmögen. De brev som hans egna barn skrev till sin far, finns fortfarande kvar att läsa i arkivet. Det var skillnad på fattigt och rikt folk och vad som finns lämnat efter dem.

Alla barn är viktiga oavsett vilken bakgrund de har. Idag strävar vi mot ett mera jämlikt samhälle. Diskutera gärna och jämför dåtid med nutid. Tycker du att vi är jämlika i dag?

Anna Karin Nilson, ArkivCentrum, juni 2022

Källa: Pettersson, Alf (1980), *Ramundeboda socken*